

rijksuniversiteit
groningen

Prof. mr. dr. A.M. Klingenberg

De verlokkingen van data en het maatschappelijke belang

Oratie

6 oktober 2023

De verlokkingen van data en het maatschappelijke belang

De verlokkingen van data en het maatschappelijke belang

Oratie uitgesproken door

Prof. mr. dr. A.M. Klingenberg

op 6 oktober 2023

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar

**Onderwijsinnovatie, Datadelen
en Communicatierecht**

aan de

Faculteit Rechtsgeleerdheid

Rijksuniversiteit Groningen

rijksuniversiteit
groningen

Uitgegeven door University of Groningen Press
Broerstraat 4
9712 CP Groningen
<https://ugp.rug.nl/>

Voor het eerst gepubliceerd in Nederland © Aline Klingenberg

 <https://orcid.org/0000-0003-4655-7034>

Omslagontwerp en opmaak: LINE UP boek en media bv | Riëtte van Zwol
Voorkant: Ulysses and the Sirens, 1891, John William Waterhouse,
National Gallery of Victoria, Melbourne, Purchased, 1891, © Public Domain,
<https://www.ngv.vic.gov.au/explore/collection/work/4457/>
Auteursfoto: Douwe de Boer (<https://www.douwedeboer.nl/>)

DOI: <https://doi.org/10.21827/64b54a14b15a6>

Dit werk is verschenen onder de Creative Commons-licentie: NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De volledige licentievooraarden zijn beschikbaar op creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode

Mevrouw de Rector,
College van Bestuur,

Inleiding

Deze oratie gaat over recht in relatie tot techniek, en over het academisch onderwijs daarin. Recht is maatschappelijke ordening: Het recht; het samenspel van wetten, besluiten, uitspraken van rechters, dat alles geeft weer hoe we deze samenleving vorm willen geven, hoe we met elkaar willen leven. Het gaat in de basis over de vraag in welke maatschappij wij willen leven.

Recht ontwikkelt zich langzaam, achterlopend op maatschappelijke ontwikkelingen. Immers, eerst is er een ontwikkeling en daarna komt er een wet, of een rechterlijke uitspraak om deze ontwikkeling te bevestigen of tegen te gaan. Het recht volgt echter niet alleen de maatschappelijke ontwikkelingen, maar ook die uit de techniek. En hier vooroplopen dat kan helemaal niet, want hoe techniek zich ontwikkelt en hoe de maatschappij daarop reageert laat zich niet voorspellen. De ontwikkelingen in de techniek gaan echter wel snel en stellen ons voor nieuwe vragen, zoals nu ook bij de ontwikkelingen in kunstmatige intelligentie het geval is. En bij al deze ontwikkelingen zijn data van groot belang. Immers geen kunstmatige intelligentie zonder data om deze te ontwikkelen. En bij dit alles moeten wij het maatschappelijke belang laten meewegen en ons afvragen in welke samenleving wij willen leven.

Verlokkingen

Ik wil die maatschappelijke belangen aantonen aan de hand van twee voorbeelden uit de praktijk. En daarbij richt ik mij op voorbeelden waarin persoonlijke data, dus persoonsgegevens worden gebruikt:

Het eerste voorbeeld is een bedrijf dat inmiddels failliet is, namelijk VoetbalTV. Dit bedrijf, een samenwerking tussen de KNVB en Talpa, wilde video opnames maken van amateurvoetbalwedstrijden om deze vervolgens uit te zenden op een internetplatform. Dit zou onder andere betekenen dat filmpjes van minderjarige voetballers uitgezonden zouden worden en kunnen gaan rondzingen op het internet. Wij weten inmiddels allemaal welke negatieve gevolgen dit kan hebben. Het primaire doel van dit bedrijf was om geld te verdienen met deze dienst en dus met de data van amateurvoetballers.

Het tweede voorbeeld is van heel dichtbij: deze universiteit. Deze universiteit heeft natuurlijk ook heel veel data, veel persoonsgegevens van studenten en natuurlijk willen bestuurders en onderzoekers ook deze data verder gebruiken. Ze willen hiermee het onderwijs beter maken, onderzoeken of de aansluiting op de arbeidsmarkt beter kan en er kan ook nagegaan worden van welke middelbare scholen studenten het beter doen dan andere. Deze data kunnen geanalyseerd worden met als doel het verbeteren van het onderwijs. Maar plotseling is dan niet

meer de privacywetgeving het grootste probleem, maar ben je volgens de categorieën van de ontwerp AI-wet misschien wel een hoog-risico AI-systeem aan het bouwen.¹

Wat zijn de **overeenstemmingen** van deze twee voorbeelden? De **eerste overeenstemming** is juridisch. Voor beide is de grondslag voor het mogen gebruiken van de persoonsgegevens gebaseerd is op een wat vage, open norm. De privacywet, de Algemene verordening gegevensbescherming (de AVG), geeft zes legitieme redenen om persoonlijke data van mensen te mogen gebruiken. Vier daarvan zijn tamelijk duidelijk omschreven en die laat ik hier buiten beschouwing. De twee die overblijven zijn daarentegen wat vager, gebruiken open normen en vragen om een belangenafweging.² Deze zijn van toepassing bij mijn beide voorbeelden. In het voorbeeld van VoetbalTV gold dat dit bedrijf zich beriep op het gerechtvaardigde belang van een onderneming, in dit geval het belang van een onderneming om geld te mogen verdienen.³ De tweede geldt wanneer een overheidsorgaan, zoals de RUG, voor haar publieke taak data wil gaan

1 Brussel, 21.4.2021, COM(2021) 206 final, 2021/0106(COD). Hoofdstuk 2 van het voorstel geeft voorschriften voor AI-systemen met een hoog risico. In bijlage III staan de hoog-risico systemen opgesomd: punt 3 noemt systemen die bedoeld zijn om te worden gebruikt voor bepaling van toegang tot of toewijzing aan onderwijs, of systemen die bedoeld zijn om te worden gebruikt voor de beoordeling van studenten.

2 Hier bedoel ik art. 6, eerste lid, onder e en f, AVG.

3 Art. 6, eerste lid, onder f, AVG.

verwerken.⁴ In mijn voorbeeld is dat de publieke taak van het geven van goed onderwijs.

Bedrijven en overheden hebben de neiging om de grenzen op te zoeken van de wet, en het feit dat deze beide wettelijke mogelijkheden wat vager zijn, dus onduidelijk geformuleerd, maakt dat het opzoeken van grenzen makkelijker is. Het maakt ook dat er een belangenafweging moet plaats vinden. Dit betekent dat de belangen van de organisatie, van de privacy in het algemeen en van het individu in de weegschaal gaan: eerst moet worden onderzocht welke belangen dat zijn, vervolgens wordt er een gewicht aan toegekend. Er moet dus eerst gekeken worden welke verschillende factoren betrokken zijn bij de beslissing om de gegevens te gebruiken, dan moet aan die factoren een gewicht toegekend worden en dan gaan ze in de weegschaal: welk belang weegt het zwaarst?

De eerste overeenstemming is dus juridisch.

De **tweede overeenstemming** van beide voorbeelden is de grote wens om data te willen gebruiken, ik noem dit de verlokkingen van data. Of om geld mee te verdienen danwel om de zaken beter te maken. Het lijkt erop dat we denken dat we elk

4 Art. 6, eerste lid, onder e, avg. De publieke taak, het geven van onderwijs, vloeit voort uit de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (de WHW).

maatschappelijk probleem met data kunnen oplossen. De tweede overeenstemming is dus de verlokkingen van data.

De **derde overeenstemming** is dat ik vind dat bij beide grondslagen het maatschappelijke belang meegewogen moet worden, veel meer dan nu het geval is. Dit zal ik nader uitleggen:

Maatschappelijke belangen

In een recent rapport van de WRR over de maatschappelijke rol van bedrijven, staat deze afbeelding: ⁵

Het geeft weer welke bedrijven 15 jaar geleden machtig waren en welke bedrijven dat nu zijn. We zien dat 15 jaar geleden in de

⁵ *Goede zaken. Naar een grotere maatschappelijke bijdrage van ondernemingen*, WRR-rapport nr. 107 van 14 september 2023, p. 35.

top vijf vier oliebedrijven stonden. In de top vijf van dit moment staan vier technologiebedrijven. Het is niet voor niets dat data de nieuwe olie genoemd wordt.

Deze zomer vonden er grootschalige demonstraties plaats om de negatieve invloed die de oliebedrijven uit de top vijf van 2008 op de samenleving gehad hebben, op te heffen. Van overheden wordt gevraagd, geëist zelfs, om handelend op te treden en van de bedrijven wordt verwacht dat zij bij het ondernemen ook het maatschappelijke belang meenemen. Het is natuurlijk te makkelijk om nu alleen de schuld bij de bedrijven neer te leggen: als maatschappij, burgers, overheden, zijn we ook lang meegegaan in de gedachte dat er primair winst gemaakt moet worden en dat we van ondernemingen niet kunnen verwachten dat zij zich daarbij maatschappelijke belangen aantrekken. De wens om het bedrijven naar de zin te maken is vaak leidend en de macht van bedrijven die data uit de maatschappij halen om daar geld mee te verdienen is bijzonder groot. Als wij nu niets doen, dan moet er over 20 jaar weer grootschalig gedemonstreerd worden om overheidshandelen af te dwingen. Ook zullen er dan procedures moeten worden gevoerd om de nadelige maatschappelijke gevolgen die de Big Tech bedrijven uit de huidige top 5 opleveren, op te heffen zoals nu bijvoorbeeld tegen Chemours⁶ en Tata-

6 https://cms.dordrecht.nl/Inwoners/Overzicht_Inwoners/Dossier_Chemours_en_DuPont/Rechtszaak.

steel⁷ plaats vindt. Komt er over 20 jaar een digitale extinction rebellion, gaan we dan met ons allen de A12 blokkeren om meer overheidsacties te vragen om de gevolgen van ‘data als nieuwe olie’ op te heffen? Gelukkig gebeurt er nu ook al van alles. Er gebeurt al veel wat regulering betreft en er worden al de nodige procedures gevoerd tegen Big Tech, bijvoorbeeld met gebruik het relatief nieuwe juridische instrument de massaclaim.⁸ Hopelijk zal het met de negatieve gevolgen van digitalisering dan ook niet zover komen als met het milieu en de olie wel is gebeurd.

Terug naar de beide voorbeelden:

Wat mij opvalt in de discussie over het niet meer bestaande VoetbalTV was dat de discussie vooral ging over wat de privacywaakhond, de Autoriteit persoonsgegevens (de AP), niet goed gedaan had in deze zaak. De Autoriteit persoonsgegevens legde als toezichthouder een boete op aan VoetbalTV en paste daarbij de wet verkeerd toe. Allerlei privacy advocaten buitelden over elkaar heen om op hun bedrijfsblogjes en op LinkedIn berichten

7 <https://www.frissewind.nu/articles/massaclaim>.

8 Bijvoorbeeld: <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/20230908-Stichting-Databescherming-Nederland-v.-X-Corp-uitreksel.pdf>, <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Stichting-Bescherming-Privacybelangen-Alphabet-Inc.-Google.pdf>, <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/RBMNE-Dagvaarding-collectievevordering-Nederlandse-Zorgautoriteit.pdf>, <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/RBAMS-Stichting-app-stores-claims-v-alphabet-inc-en-google-llc-cs.pdf>.

te plaatsen over deze fout. In juridisch opzicht maakte de Autoriteit persoonsgegevens ook een fout. Ik ben er echter van overtuigd dat de AP ook een juist, juridisch kloppend, besluit had kunnen nemen. De AP verloor deze procedure bij de rechter vanwege een procedureel punt, er had van tevoren beter moeten worden nagedacht over de betrokken belangen.⁹ Maar vreemd genoeg ging bijna niemand in die ophef, die naar aanleiding van deze zaak in juridische kringen ontstond, in op de belangrijke vraag die de AP aan de orde stelde. Namelijk, is het maatschappelijk aanvaardbaar dat bedrijven de privacywetgeving gebruiken om geld te verdienen met de data van burgers. Dat een bedrijf zegt: wij kennen elkaar niet, maar ik ga geld verdienen met uw persoonsgegevens.

Die vraag is in deze procedure nog niet beantwoord. Ik ben blij dat de AP hier gehandeld heeft, ondanks de gebrekkige uitvoering. Want stel dat er geen boete was opgelegd, en VoetbalTV zichzelf vervolgens niet failliet had laten verklaren. Hadden we dan nu ook een VolleybalTV gehad, een KorfbalTV en een AtletiekTV? Met camera's in sporthallen en bij alle sportvelden waar amateurs aan het sporten en bewegen zijn? Kortom, waar houdt het op? En dit raakt niet alleen het grondwettelijk vastgelegde recht op bescherming van ieders persoonlijke levenssfeer; want wat doet dit met het maatschappelijke belang dat

⁹ ABRVS 27 juli 2022, ECLI:NL:RVS:2022:2173.

we willen dat mensen aan sport en bewegen doen? Laten sporters zich afschrikken door al die camera's? Als dat zo is, dan is het online volgen niet alleen problematisch in het licht van het grondwettelijk recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer, maar ook strijdig met het maatschappelijk belang.

Dan het voorbeeld van de RUG, een samenleving in het klein. Mijn studenten schrikken elke keer als ik ze vertel wat ik allemaal van ze kan zien op de elektronische leeromgeving. Elke handeling, elke seconde die ze daarop doorbrengen wordt gevolgd en opgeslagen. Tegelijkertijd worden wij docenten er, door de inrichting van dit platform, toe verleid om studenten zo lang mogelijk actief op dit platform te houden. Het platform moet bij voorkeur ook gebruikt worden voor discussie; tussen studenten onderling en tussen docent en student. Ik heb net de vraag gesteld in wat voor samenleving willen wij leven. Ook hier geldt deze vraag, wat voor universiteit, wat voor onderwijsinstelling willen we zijn? Niet iedere nieuwe digitale tool levert ook een verbetering van het onderwijs op.

De Duitse filosoof en socioloog Jurgen Habermas publiceerde vorig jaar een essay over de rol van Big Tech in het publieke domein. Hij is bekend van zijn werk over het publieke debat: volgens hem moet men in een democratische rechtsstaat in openbaarheid, op basis van argumenten met elkaar kunnen discussiëren. Alleen dan ga je als maatschappij vooruit. Hij

schrijft in zijn meest recente essay dat het een grondwettelijk gebod is om een mediastructuur in stand te houden die het mogelijk maakt dat er in de publieke ruimte op een inclusieve en constructieve wijze met elkaar gediscussieerd wordt.¹⁰ Op die manier krijgt de publieke opinie en publieke wil vorm. Dit grondwettelijk gebod baseert hij op gemeenschappelijke Europese waarden en geldt dus niet alleen in Duitsland maar even goed in Nederland. De academische vrijheid is een specialis, een verbijzondering, van de vrijheid van meningsuiting en deze opvatting geldt natuurlijk ook voor de universiteit. Juist op een universiteit moet die discussie en gedachtenvorming op een open wijze plaats kunnen vinden. Niet alleen in de collegezalen, maar ook in de elektronische leeromgeving. Hoe meer en hoe intensiever deze elektronische leeromgeving gebruikt wordt, hoe meer deze is te beschouwen als het dorpsplein van de rug, als publieke ruimte dus. Maar: hoe meer dorpsplein en hoe meer publieke ruimte, hoe minder er dus gevolgd zou moeten worden van de bewegingen van de studenten (en docenten) op dit platform. Het is mijn ervaring dat studenten in zalen waar de colleges worden opgenomen, als eerste een plaats uitzoeken achter de plek waar de camera aan het plafond hangt. Bij binnenkomst kijken ze waar de camera hangt en gaan buiten het bereik ervan zitten. Bij voorkeur worden ze dus geen onderdeel van de collegeopnames. Het is ook mijn ervaring dat de discussie

10 J. Habermas, *Ein neuer Strukturwandel der Öffentlichkeit und die deliberatieve Politik*, Berlin: Suhrkamp Verlag AG 2022, p. 67.

opener en vrijer is wanneer er geen camera's meekijken en luisteren. Online volgen en data opslaan kan dus ook hier strijdig zijn met het maatschappelijk belang.

Laten we ons een jonge vrouw voorstellen die als hobby voetbalt, die gebruik maakt van social media en die aan de rug studeert. Stel de Autoriteit Persoonsgegevens had niet ingegrepen en VoetbalTV had zijn plannen kunnen uitvoeren. De potjes voetbal die deze studente in het weekend speelt worden uitgezonden, de social mediakanalen die zij gebruikt worden afgegraasd door Big Tech om geld mee te verdienen en AI mee te trainen en haar onderwijsinstelling volgt al haar stappen op de elektronische leeromgeving. En oh ja, als de spanning van al dit volgen haar te veel wordt en ze zoekt hulp bij de geestelijke gezondheidszorg dan moet haar zorgverlener haar gegevens doorgeven aan de nza (Nederlandse Zorgautoriteit) om de zorg betaalbaar te houden.¹¹ En natuurlijk is er van jongs af aan een elektronisch kinddossier (het Digitaal Dossier Jeugdgezondheidszorg)¹² over haar bijgehouden om kindermishandeling te voorkomen. Elke stap die zij zet in de samenleving wordt gevolgd, bijgehouden, geanalyseerd voor ofwel een publiek doel of omdat iemand daar geld mee wil verdienen.

¹¹ Art. 62 Wet marktordening gezondheidszorg.

¹² Art. 5 Wet publieke gezondheid en art. 7:454 BW.

Het probleem met de privacywetgeving is dat van elk afzonderlijk gebruik van persoonsgegevens per geval wordt beoordeeld of dit wel of niet in overeenstemming is met de privacywetgeving. Uit het voorbeeld van de studente volgt dat dit leidt tot een optelsom die kan gaan leiden tot een complete persoonlijke surveillance. In de privacywet staat niet een anticumulatiebepaling, een bepaling die zorgt dat we ook kijken naar de optelsom van alle verwerkingen samen. In het Duitse recht is daar een mooie term voor, de *Überwachungsgesamtrechnung*.¹³ Dit begrip vloeit voort uit een uitspraak van de hoogste Duitse rechter.¹⁴ Deze oordeelde jaren geleden in een zaak over data-retentie dat de wettelijke plicht voor telecomproviders om metadata op te slaan onrechtmatig was, onder meer omdat er ook al vele andere plichten waren om data op te slaan. Al deze afzonderlijk rechtmatige verwerkingen bij elkaar opgeteld

13 De term is beschreven door Roßnagel in een annotatie bij de hieronder genoemde uitspraak, NJW 2010, 1238, via <https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%5Czeits%5Cnjw%5C2010%5Ccont%5Cnjw.2010.1238.1.htm>.

14 BVerfG 2 maart 2010, ECLI:de:bverfG:2010:rs20100302.1 bvr025608. In r.o. 218 overweegt het Hof over de plicht voor telecomproviders om metadata op te slaan dat: Sie darf auch nicht im Zusammenspiel mit anderen vorhandenen Dateien zur Rekonstruierbarkeit praktisch aller Aktivitäten der Bürger führen. (...) Die Einführung der Telekommunikationsverkehrsdatenspeicherung kann damit nicht als Vorbild für die Schaffung weiterer vorsorglich anlassloser Datensammlungen dienen, sondern zwingt den Gesetzgeber bei der Erwägung neuer Speicherungspflichten oder -berechtigungen in Blick auf die Gesamtheit der verschiedenen schon vorhandenen Datensammlungen zu größerer Zurückhaltung. Dass die Freiheitswahrnehmung der Bürger nicht total erfasst und registriert werden darf, gehört zur verfassungsrechtlichen Identität der Bundesrepublik Deutschland (...), für deren Wahrung sich die Bundesrepublik in europäischen und internationalen Zusammenhängen einsetzen muss.

kwamen gezamenlijk uit tot een onrechtmatige verwerking. We moeten de rekening opmaken van alle verwerkingen en dan kijken of het geheel nog is wat we willen in de samenleving. Wordt het maatschappelijk belang nog gediend met al deze losse, afzonderlijke verwerkingen?

Op dit moment biedt het privacyrecht niet een dergelijke mogelijkheid. De privacywetgeving heeft niet een bepaling die vergelijkbaar is met de stikstofberekeningen in het milieurecht: als een bedrijf veel persoonsgegevens gebruikt, dan mag een ander bedrijf dat niet meer.¹⁵ Juridisch lukt dat niet, want in het privacyrecht wordt niet op die manier met vergunningen gewerkt en bedrijven en instellingen moeten zelf onderzoeken of een verwerking van persoonsgegevens al dan niet gerechtvaardigd is. De beoordeling hiervan is altijd achteraf: of doordat de toezichthouder gaat optreden, of doordat iemand naar de rechter stapt en daar dan de motieven van de onderneming inbrengt. De mogelijkheid die de privacywet wel biedt, is dat bij de belangenafweging die bij het toepassen van de grondslag ‘gerechtvaardigd belang’ plaats moet vinden, het algemene belang een zware rol toegekend krijgt.¹⁶ Concrete voorbeelden daarvan heb ik in de rechtspraak nog niet gezien. Wat ik wel zie zijn meer en meer

¹⁵ In het milieurecht wordt de term stikstofruimte gebruikt, misschien kunnen we naar analogie het begrip dataruimte of datavrijeruimte gaan gebruiken?

¹⁶ Het belang, van in mijn voorbeeld een bedrijf, moet afgewogen worden tegen de belangen of de grondrechten en de fundamentele vrijheden van de betrokkene. Hoe meer betrokkenen, hoe zwaarder de grondrechten en fundamentele belangen wegen?

uitspraken van rechters waarin de vaak ondoorzichtige wijze waarop door sommige bedrijven hun commerciële belangen worden nagestreefd als onwettig wordt verklaard, in strijd dus met de privacywetgeving.¹⁷ We zien hier dat het recht zich langzaam beweegt, achter de ontwikkelingen aan, maar het gebeurt wel. De rechterlijke toets van de belangenafweging kan er op die manier aan bijdragen dat bedrijven het maatschappelijk belang niet schaden.

Voor de overheid is dit wat makkelijker, die kan meteen wat doen. De rijksoverheid kan bepalen dat bij een toets voor nieuwe wetgeving beoordeeld wordt hoe dit in de optelsom van de Überwachungsgesamtrechnung past. De overheid kan dit doen vanuit een positieve verplichting om de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en de bescherming van persoonsgegevens te waarborgen.¹⁸ De rijksoverheid als wetgever moet ook veel beter toezien op delegatiebepalingen in wetgeving die het mogelijk maken dat bestuursorganen regels mogen stellen waarin ze de privacy schenden van burgers. Zoals in het voor-

17 Bijvoorbeeld HvJ EU 4 juli 2023, C-252/21 (Meta v Bundeskartellamt) of Rb Amsterdam, 15 maart 2023, ECLI:NL:RBAMS:2023:1407.

18 Een positieve verplichting betekent dat de overheid er niet alleen voor moet zorgen geen inbreuk te maken op grondrechten van burgers, maar ook moet handelen om ervoor te zorgen dat burgers daadwerkelijk gebruik kunnen maken van hun grondrechten, zie bijvoorbeeld A.J. Nieuwenhuis, M. Den Heijer & A.W. Hins, *Hoofdstukken Grondrechten*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2021, p. 145-149 of Jacobs, White & Ovey, *The European Convention on Human Rights*, Oxford University Press 2017, p. 404-405.

beeld van de nza dat onlangs in het nieuws was:¹⁹ dit bestuursorgaan kan zelf bepalen dat dit het medisch beroepsgeheim doorbreekt en dat het de privacy van patiënten mag schenden, zonder dat het parlement daar iets over te zeggen heeft. En die bevoegdheid heeft het parlement zelf aan de nza toegekend.

En hoe zit dat dan voor de micromaatschappij die de rug is? Ook deze publieke instelling kan bepalen wat voor (micro-) maatschappij het wil zijn, bij het volgen van studenten en medewerkers. Veel van de verwerkingen die de rug uitvoert zijn noodzakelijk voor de uitvoering van de (publieke) taak in onderwijs en onderzoek en daar valt niet aan te ontkomen. Maar ook hier worden keuzes gemaakt om niet-strikt noodzakelijke verwerkingen, vanwege allerlei redenen, toch uit te voeren. Dus voor de rug geldt ook dat hier in zijn geheel kan en moet worden beschouwd of alle verwerkingen opgeteld niet te veel zijn en nog bijdragen aan het doel van deze instelling.

Verlokkingen

Waarom vind ik het nu zo belangrijk dat niet klakkeloos door organisaties het gebruik van data maar als oplossing voor alles wordt gezien? Filosoof Bostrom beschreef in 2014 in zijn boek de ontwikkeling van kunstmatige intelligentie van vroeger tot nu, tot de huidige tijd, waarin algoritmes ontwikkeld worden

19 <https://www.vpro.nl/argos/media/kijk/kort/algemeen/2023/het-geheim-van-de-sprekkamer.html>.

die zich tot neurale netwerken vormen.²⁰ Kenmerk hiervan is dat het lerende netwerken zijn die de menselijke intelligentie naderen en mogelijk gaan overstijgen aldus Bostrom. Bostrom waarschuwt voor de mogelijkheid dat deze systemen niet meer te beheersen zijn en de controle over de mensheid overnemen. Dit lijkt ver weg en doet zich ook mogelijk niet voor. Die waarschuwingen voor de opkomst van kunstmatige intelligentie zijn sindsdien blijven komen. Onder andere wordt als positief punt genoemd dat algoritmes, als ze goed ontwikkeld zijn, rationelere beslissingen kunnen nemen dan mensen. Vaak ook vaak bevatten algoritmes echter de (impliciete) vooroordelen en opvattingen van de programmeurs, waardoor de uitkomst van de beslissing een discriminerende kan zijn.

Ik vind dit aan de ene kant doemverhalen, maar ook realistisch. Want de negatieve gevolgen zien we nu al. Het gebruik van digitale communicatiemiddelen is voor burgers inmiddels geen keuze meer, het is een noodzaak geworden. Maatschappelijk functioneren is zonder computer en bijbehorende kennis niet meer goed mogelijk.²¹ Studeren aan de rug al helemaal niet meer. De data van mensen zijn overal. Daarom laten we wat mij betreft die science-fictionachtige doemverhalen links liggen. Die negatieve gevolgen zijn er namelijk nu al en die zijn keer op

20 N. Bostrom, *'Superintelligence Paths, Dangers, Strategies'*, Oxford University Press 2014, p. 8-9.

21 Rapport Nationale Ombudsman, *'Gegijzeld door het systeem'*, 2016/160.

keer het gevolg van keuzes die wijzelf in het hier en nu maken. Ik mag ook niet met een snelheid van 140 km per uur over de diepenring hier in Groningen rondjes gaan rijden. Technisch is dat mogelijk, maar dat mag ik niet omdat ik dan een spoor van slachtoffers zal achterlaten: vanwege het algemene belang van de verkeersveiligheid zijn er regels gesteld over de snelheid die ik in mijn auto mag aanhouden.

Over digitale techniek moeten wij ook zo gaan nadenken. Niet alles wat technologisch mogelijk is, moet ook kunnen. Niet alles wat kan met de data die we hebben, moeten we doen. Als we de mogelijkheden van de digitale techniek maximaal gebruiken levert dat ook slachtoffers op. Die zien we alleen niet direct op straat liggen, zoals bij verkeersongevallen. Deze vallen pas later op, als het er heel veel blijken te zijn, zoals we recent zagen bij discriminerende algoritmes.²² Het zal ook niet de bedoeling zijn geweest om te discrimineren, maar het pakte toch zo uit. Dus niet alles wat mogelijk is met al die data die er zijn moet gebeuren. We kunnen en moeten ons zelf beperken en dit reguleren,²³ zoals ook gebeurd is bij het gebruik van auto's.²⁴

22 <https://nos.nl/op3/artikel/2480024-duo-mag-algoritme-niet-gebruiken-tot-dat-meer-bekend-is-over-mogelijke-discriminatie>, of <https://www.nationale-ombudsman.nl/professionals/nieuws/artikel/2021/overheid-en-algoritmen-wat-u-moet-weten-over-de-risicos>.

23 J. Fairfield, *Runaway technology, Can law keep up?*, Cambridge: Cambridge University Press 2021, p. 219-228.

24 P. Nemitz, Constitutional democracy and technology in the age of artificial intelligence, *Philosophical Transactions, Royal Society Publishing* 2018, A376:20180089, p. 7.

Het idee dat meer gebruik maken van techniek en data leidt tot betere besluiten en tot oplossing van maatschappelijke problemen, is hardnekkig. Twee dingen vallen daarbij op. De eerste is dat we zo graag data willen gebruiken dat we vergeten om naar andere oplossingsrichtingen te kijken om maatschappelijke problemen op te lossen. Zeggen dat je een maatschappelijk probleem gaat oplossen door data te verzamelen om daarmee een algoritme te trainen is natuurlijk makkelijk en komt lekker innovatief over. Maar de echte oplossing van het probleem, bijvoorbeeld het spreekwoordelijke ‘meer handen aan het bed’ wordt dan misschien wel niet meer gezien. Daardoor, ten tweede, raakt het maatschappelijke belang buiten beeld. Tot de maatschappelijke kosten te hoog worden, er ongelukken ontstaan doordat mensen in de problemen komen, er procedures gevoerd moeten worden, de wal het schip keert danwel het schip op de rotsen vaart.

Onderwijs

Mochten de aanwezige bestuurders van de universiteit nu denken: wat is dit voor activistische rede? Nee dat is het niet. Het is de onderwijsmissie van de Faculteit Rechtsgeleerdheid om studenten op te leiden tot academisch gevormde juristen die een wezenlijke bijdrage aan een goed democratische rechtstaat kunnen leveren.²⁵ En dat is wat dit is. Dit is nadenken over

²⁵ Strategisch plan Faculteit Rechtsgeleerdheid 2021-2026, via <https://myuniversity.rug.nl/infonet/medewerkers/rechten/organisatie/faculteitsbestuur/>

techniek en recht, nadenken over in wat voor samenleving wij willen leven en over hoe het recht daaraan bijdraagt en over in welke richting zich dat moet ontwikkelen. Bij de opleiding IT-recht hier in Groningen hebben we nu ruim 20 jaar ervaring met het onderwijs over techniek en recht. De belangrijke vraag van deze tijd is hoe we informatietechnologie toepassen op een manier die ten dienste staat aan de mens, op een manier die we kunnen begrijpen en waar we grip op hebben. Hoe zorgen we dat het recht de snel opvolgende maatschappelijke en technologische ontwikkelingen volgt, waar ik zojuist voorbeelden over gaf, en welke eisen stellen we daarbij aan een juridisch academische opleiding waar we studenten op deze toekomst willen voorbereiden? We moeten ons niet laten afleiden door doemverhalen van ontwikkelaars van AI, maar nu handelen. We kunnen de rechtmatigheid van veel commerciële en bestuurlijke wensen met data, data-analyses en data-gedreven besluitvorming al heel goed beoordelen aan de hand van de bestaande grondrechten en het overige recht zoals de AVG.

Voor een IT-recht opleiding valt een aantal zaken op. De klassieke scheiding tussen rechtsgebieden vervalst. De eerste wet waarbij dat heel duidelijk werd was de Wet bescherming persoonsgegevens, de voorganger van AVG. De privacywetgeving is van toepassing op zowel de overheid als de private sector. Dus hoe moeten

beleid-en-reglementen/strategisch/strategisch-plan-2021-2026.pdf, p. 8.

we die regelgeving categoriseren, is dit publiekrecht of privaatrecht? Bij de nieuwe wetgeving uit de EU, het 'digitaal acquis', is dat ook het geval. Ik noem hier de ontwerp AI-wet of de Digitale dienstenwet, regelgeving die rechtsgebied overschrijdend is. Dat maakt het IT-recht een rechtsgebied waar interne interdisciplinariteit voorop staat. Maar ook externe interdisciplinariteit is heel belangrijk. Veel vragen die ik hierboven opriep, kunnen niet vanuit een monodisciplinair perspectief beantwoord worden, hoe belangrijk het recht ook is. Zij vragen om interdisciplinair onderzoek en onderwijs. De RUG, als brede universiteit, biedt daar een fantastische omgeving voor. Het SMILES-project,²⁶ een onderzoeksproject over mobiliteit en logistiek waar ik aan meedoe, geeft hier vorm aan. Hierin participeren meerdere faculteiten, onderwijsinstellingen, overheden en bedrijven. Dit project heeft aanleiding gegeven tot aanpassingen in de master IT-recht, want uit dit project bleek hoe moeilijk het is om interdisciplinair onderwijs vorm te geven, ondanks alle bestuurlijke wensen daartoe. Wat onderwijs betreft is de master IT-recht nu voorbereid op interdisciplinariteit. In de bachelor wordt al onderwijs gegeven in digitale technieken. De praktijk is nog weerbarstig, maar daarin ligt een uitdaging voor de heel nabije toekomst.

We leven in een tijd waarin grote vraagstukken om oplossingen vragen. Op het kleine gebied waar ik een rol mag spelen draag

²⁶ <https://www.smiles-living-lab.nl/>

ik graag bij door kritisch te kijken naar het gebruik van data en de maatschappelijke belangen die daarbij betrokken zijn. Want natuurlijk is het niet alleen maar negatief, we kunnen en moeten data ook gebruiken om vooruitgang te boeken en innovatie op alle terreinen mogelijk te maken. De grote vraag is hoe dat maatschappelijk verantwoord voor elkaar te krijgen. Ook op het kleine gebied van het opleiden van academisch gevormde IT-juristen draag ik graag bij. Alumni van deze relatief jonge opleiding spelen al een bepalende rol bij het oplossen van deze vraagstukken in veel bedrijven en overheidsorganisaties en zullen dat blijven doen. Ik ben vereerd daar door middel van hun opleiding aan bij te mogen dragen.

Tot slot

Dit doe ik natuurlijk niet alleen. Essentieel hierin zijn de medewerkers van de sectie IT-recht. Hoe belangrijk het gebruik van data ook is, het IT-recht bestaat uit meer dan alleen dat en de collega's zorgen er elke dag voor dat niet te vergeten. Ook de studenten met hun frisse ideeën zijn onmisbaar voor het met plezier uitvoeren van dit werk en het scherpen van je eigen gedachten.

Als mijn promotor prof. Damen zich door data had laten leiden bij de beslissing om zijn tijd te steken in de begeleiding van iemand die pas in tweede instantie besloot om toch een proefschrift te schrijven, naast haar aanstelling als docent en naast

andere activiteiten zoals het zijn van klasseouder of het uitvoeren van luizencontroles, had hij dat niet gedaan. Ik ben blij Leo dat je dit toch gedaan hebt, dankjewel. Hieruit voortvloeiend wil ik de huidige decaan prof. Kolkman en de vorige decaan prof. Wezeman bedanken voor het mogelijk maken van andere carrièrepaden dan de standaard academische. Dit andere carrièrepad heeft er ook toe geleid dat ik niet altijd een even snel en attent reagerend familielid of vriendin ben geweest. Dat er toch nog familie en vrienden in deze zaal zitten, heeft daarom vooral veel te maken met geduld van mijn omgeving.

Ten slotte mijn gezin. Zonder jullie niet deze bijeenkomst. Mijn man houdt mij bij de les en zorgt ervoor dat ik mij niet verlies in oeverloze bespiegelingen. U mag best weten dat ik zenuwachtiger word van het bespreken van een restaurant en het uitnodigen van mensen dan van het voorbereiden en uitspreken van deze rede, daarom veel dank aan onze dochter die veel organiserend werk heeft verricht. Ten slotte zijn er ook familieleden die hier niet bij zijn of niet kunnen zijn vandaag. Als enige daarvan noem ik onze zoon. Hij is nu vanwege zijn werk voor defensie in het buitenland, zonder simkaart en internetverbinding. Op heel andere wijze dan ik zet hij zich in voor zwaarwegende maatschappelijke belangen. Als je dit later nog terug kunt kijken, we zijn trots op je.

Ik heb gezegd.

Aline Klingenberg startte in 2001 haar werkzaamheden als docent bij de vakgroep Staats- Bestuursrecht en Bestuurskunde. Ze was en is altijd zeer betrokken bij onderwijskwaliteit en onderwijscoördinatie. Kort na de start van de IT-recht bachelor- en masteropleiding in Groningen in 2001, (toen nog Recht & ICT genoemd) begon zij met het doceren van het vakgebied privacy en gegevensbescherming in deze opleiding. In de tussentijd schreef zij een proefschrift en in 2011 promoveerde zij op het onderwerp 'Bestuursrecht, e-mail en internet'. Vanaf 2017 geeft zij leiding aan de IT-recht bachelor en master. Ze is betrokken in verschillende (interdisciplinaire) onderzoeksprojecten. Aline Klingenberg is in mei 2022 benoemd tot hoogleraar Onderwijsinnovatie, Datadelen en Communicatierecht bij de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen.

